

Európa esélye

Eörsi István

író, publicista

Habermas és Derrida nagy vitát kiváltó közös platformja, mely a Pax Americana korában újjá akarja éleszteni Európa azonosság-tudatát, más híres értelmiségiek (például Umberto Eco, Richard Rorty, Adolf Muschg) hasonló szellemű megnyilatkozásaival egy napon, május 31-én jelent meg a Frankfurter Allgemeine Zeitungban. (Magyarul Európa, az elveszett azonosságtudat nyomában címmel olvasható az Élet és Irodalom június 13-i számában.) Ezt a közös kiállást válasznak szánták arra a január 31-én kelt levélre, amelyben az angol és a spanyol miniszterelnök kezdeményezésére nyolc európai kormányfő, köztük Medgyes-

sy Péter is támogatásáról biztosította a Bush-kormány külpolitikáját. Habermas és Derrida külpolitikai megújulásra szólította fel az egyesülő Európát. Ehhez előjáróban nem Európa definíciójával vagy ismérveinek részletes jegyzékével óhajtott szolgálni, hanem csak néhány olyan európai sajátosság érzékeltetésével, amely képessé teheti földrészünket arra, hogy ellensúlyozza „az Egyesült Államok hegemon unilaterizmusát”. Ezek közül megemlítem az osztálykonfliktusok megbékítését, amit a jóléti társadalom kedvező körülményei tettek lehetővé, és a társadalmak szekularizációját, mely nem szívesen tűri el a vallás és a politika összefonódásait. De a szerzők körültekinthetően rögvest megjegyezték, hogy „a kereszténység és a kapitalizmus, a tudomány és a technika, a római jog és a napóleoni törvénykönyv, a városias és polgári életmód, az állam és a társadalom szekularizációja” áttért más földrészekre is, és így ma már nem tekinthető pusztán európai sajátosságnak. Európát mégis megkülönbözteti Amerikától, hogy itt erőteljesebb a szociális igazságosságra törekvés szolidarisztikus étosza, ellentétben azzal a teljesítményelvre alapoz-

ott individualista étosszal, mely nem akad fenn az éles társadalmi egyenlőtlenségeken.

Kézenfekvő lehetne egy olyan ellenvetés, miszerint a társadalmi egyenlőtlenség Európában is a társadalmi berendezkedés egyik meghatározó tényezője, és hogy a szociális igazságosság akarásának szolidarisztikus étoszára itt is rossz idők járnak. Németországban például a szociáldemokrata kancellár a régebben kiharcolt szociális reformok részleges visszavételét nevezi reformnak, feltehetően nem cinizmusból, hanem nyelvi renyheségből. Azon is el lehetne tündönni, hogy vajon megérdemli-e az „etikus” jelzót az olyan étosz, amely beletörődik az igazságtalanságokba, és csak mérséklésükre tör. De ezt inkább nem feszegetem, mert akkor egykettőre kiderülne, hogy a mai napon (vagyis 2003. július 18-án) ennél jobban sajnós én sem bízokhatom.

A kelet-közép-európai kommentátorok többsége, amennyire ezt meg tudom ítélni, nem fogadja kedvezően Habermaséknak azt az indítványát, hogy az amerikai egyoldalú fenyegetés ellensúlyozására erős és demokratikus európai hatalmat kell felépíteni. Feltűnő, hogy az egykori ellenzékiek kö-

zül milyen sokan – például Havel, Michnik és Konrad – támogatták fenntartás nélkül Amerika jelenlegi elnökét és háborúját. Némelyek szerint azért, mert az egykori kelet-közép-európai demokratikus ellenzék hálás Amerikának, amiért megszabadította országait a szovjet uralomtól. Ez nem látszik logikus indoknak, hiszen Amerika csak annak az elnyomásnak a terhétől szabadíthatta meg ezt a térséget, amely a Jaltában kialakított világrend következtében az ő hozzájárulásával nehezedett rá több mint négy évtizeden át. Valószínűbb, hogy az egykori ellenzék tagjai korábbi emberjogi beállítottságukat zárójelbe téve ahhoz a mentalitáshoz csatlakozott, amely a XX. században meghatározta geopolitikai zónánk politikai gyakorlatát. A létükben fenyegetett államok miféleképpen – talán Lengyelország kivételével, ezt a szomszédos nagyhatalmak versengve akartak felfalni mindenkor, és mint hogy köztük nem választhatott, lengyelcentrikus provincializmusba szédült – mindig a legerősebb elérhető hatalom felé tájékozódtak, elsősorban azért, hogy ez őket támogassa vetélytársaikkal szemben.

Folytatás a 22. oldalon

Vajon megérdemli-e az „etikus” jelzót az olyan étosz, amely beletörődik az igazságtalanságokba?

ahogy tetszik

Európa esélye

Folytatás a 21. oldalról

Ezeknek az országoknak a vezetői hol Hitlerbe, hol Sztálinba és Hruscsovba vetették reményeiket. A Kelet-Közép-Európában oly izmos Bush-pártiság a mélyen belénk gyökerezett csatlósóztönök sokszor öntudatlan továbbéléséről ad hírt.

Konrád György, aki a volt Jugoszlávia népei közt tomboló, kisebbségeket irtó háború során ellenezett minden európai és amerikai akciót, és az amerikai légierő beavatkozását különös nyomatékkal ítélte el, most dicséri, hogy Amerika, hála katonai erejének, politikai követeléseit fenyegetésekkel nyomatékosítja. Boldogan állapítja meg, hogy „a kis-európai tengelynek nem sikerült a katonai intervenciót megakadályoznia” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, július 12.). Tehát az amerikai intervenciók közül éppen azt helyesli, amely nem népiertást akart meggátolni, hanem önkényesen kiválasztott célpont ellen irányult, amelynek még megokolása is merő hazugság és hamisítás, következményei pedig az iszlám fundamentalizmus további térnyerésével fenyegetnek. Még ez sem zavarja Konrádot, pedig őt a közel-keleti konfliktus megítélésében tanúsított egyoldalú Izrael-pártisága arra csábítja, hogy az iszlám radikalizmust történelmi, szociális és politikai okainak figyelmen kívül hagyásával a fasiszta és kommunista totalitarizmus mellé emelje. Ezért nem bocsátja meg Szaddámnak, amit Milosevicnek elnézett nagyvonalúan. Aki Hitler és Sztálin mellé társul harmadiknak, az ellen

minden eljárás igazolható. Olyan is, amely következményeiben az iszlám radikalizmus térnyerésére vezet?

„Szemforgatás volna, ha tagadnánk egy funkcionáló világrendország szükségességét” – mondja Konrád. Én meg vigyorgok, mert elképzelem, hogy mit szolt volna ehhez a megállapításhoz a koszovói háború idején. De még szélesebben vigyorgok a lengyel Adam Krzeminski cikkének olvasása közben (Neue Zürcher Zeitung, július 11.), mert ő hogy „a világméretű belpolitika kantiánus reményeinek” hangot adó Habermason üssön, részletesen felsorolja, hogy mikor nem állt ki, vagy nem állt ki elég erőteljesen Kant a lengyel szabadság ügye mellett. Az a fránya Kant például 1792. március 3-án írott töredékében nem hangsúlyozta, hogy a lengyel felkelést porosz segítséggel leverő orosz intervenció megsértette a nemzetközi jogot. Ezt a 211 esztendő sérelmet az a Krzeminski nehezményezi, aki észre sem veszi, hogy a nemzetközi jogot megsértették az idén is. Külön felrója Kantnak, hogy szerinte Lengyelországnak azért kicsiny a kultúrája, mert nincs középosztálya. „Mert rendszerint a középosztályból indul ki a kultúra” – így Kant. „A német példa szerint – feleli Krzeminski –, de hát ez valóban minden dolgok mértéke?” Krzeminski szavaiból csak úgy süti, hogy minden dolgok mértéke a lengyel példa, melyet ma mindenekelőtt az jellemmez, hogy szolidáris „a világ egyetlen rendteremtő hatalmával”.

Kétségbeejtőnek tartom, hogy sok kelet-közép-európai értelmiségi még ma sem látja be: könnyebb ezeréves európai jelenlétünkéről papolni, ahogy Krzeminski is teszi, mint felismerni Kant igazát. A polgárság megerősödésének köszönhető nemcsak napjaink kultúrája, hanem a citoyen-öntudat is, mely Európa legfontosabb hozzájárulása volt a modern fejlődéshez, és amely az állami és egyházi önkénnyel szemben felépő emberjogi gondolkodásban csúcspontot ért el. Kelet-Európa történelmi okokból később és satnyán polgárosodott, és a romantikus érületű nacionalisták erényt akarnak kovácsolni ebből a nehezen behozható hátrányból. A lengyel provincializmus öncsaló természetén az emigráns Gombrowicz látott át a legvilágosabban: „Nem igaz, hogy Grójec több egy bizonyos provinciális luknál, amelyben egykor szürke létezésteket tengettétek” – írta Naplójába Argentínában, 1953-ban. Ahelyett, hogy szembenézzenek ezzel a hátrányunkkal, és ledolgoznanak belőle, amennyit lehet, nyavalygunk, amiért Habermas nem sorol bennünket Európa kemény magjához. A lengyelek még a nyolcvanas években hősiiesen ellenálltak egy rendteremtő hatalomnak, és egy lengyel ideológus most, lám, Amerikát mint egyetlen rendteremtő hatalmat dicséri.

Nem mintha a rendteremtés képessége nem volna elsődrendű civilizatórikus és humanista követelmény. Nemrég olvastam Radislav Krstic boszniai szerb tábornok perének iratait (Srebrenica. Ein Prozeß,

Suhrkamp, 2002.), a tömeges szenvedésnek és annak a folyamatnak a dokumentumait, amely során a nemzeti érzés népiertó szenvedéllyé fajul, és közben szégyelltem, hogy európai vagyok. A szerbek 429 holland ENSZ-katona jelenlétével mit sem törődve 1995. július 6-a és 11-e között elfoglalták Srebrenicát. Bernard Janvier francia tábornok, a volt Jugoszláviában állomásozó ENSZ-csapatok parancsnoka vonakodott bevetni az agresszorok ellen a légierőt, mely még meggátolhatta volna a népiertást. Az agresszorok részben a holland katonáktól elvett ENSZ-egyenruhákban magukhoz csalogatták, illetve összetertették a bosnyák lakosokat, és közülük július 12-étől 18-áig mintegy 7500–8000 bosnyák fiút és férfit gyilkoltak meg, miközben a holland csapatok parancsnoka a fő népiertó Mladic tábornokkal poharazgatott. Az európaiak csak akkor ítélték el az amerikaiak „unilaterális hegemonizmusát” és önkényesen alkalmazott „rendteremtő hatalmát”, ha előbb a „kemény maghoz” tartozó európai hatalmak srebrenicai puhánysága miatt elszüllyednek szégyenükben! És ha azt is megőrzik emlékezetükben, hogy a koszovói albán kisebbség életét sem ők mentették meg, hanem a sokszor – és sok szempontból joggal – bíralt amerikai légierő!

Habermas és Derrida kiváltképpen arra akarja rábírnai az Egyesült Európát, hogy védje meg és fejlessze tovább a nemzetközi jogra támaszkodva a világpolgári rendet, „szembeszállva az ezzel versengő elgondo-

A terrorizmus ellen vívott háború érdekeire hivatkozva felfüggeszhető a genfi hadifegyverkonvenciótól kezdve a kínvallatás tilalmáig a demokrácia és az emberi jogok számos vívmánya

lásokkal". Ezeket az elgondolásokat az utóbbi időben nyilván Bush elnök környezetében dolgozták ki. Ebben az összefüggésben a kifejezés csak arra utalhat, hogy az amerikai kormány nem világpolgári rendet teremt, és nem a nemzetközi jogra támaszkodik. Ez a következtetés csakugyan levonható az iraki háborúból. Világpolgári rend nem teremthető meg kozmopolita egyetértés nélkül. A nemzetközi joggal pedig nem egyeztethető össze, hogy a Biztonsági Tanács jóváhagyása nélkül meg lehessen támadni egy szadista diktátor által irányított államot. Már csak azért sem tehető ez meg, mert ha egyet meg lehet támadni, akkor meg lehet támadni a többit is, akármelyiket, a támadó állam uralkodó köreinek pillanatnyi érdekei szerint, mindeneleképp a radikális iszlám államokat, amelyek, ugyebár, Hitlerrel azonosíthatók.

Habermas és Derrida világpolgári rend felé tájékozódó Európája azonban magában hordja annak veszélyét, hogy Amerika-ellenesnek bélyegzik. Ezt teszi sokadmagával Európa megújulása című, közösen írott cikkében Ralf Dahrendorf és Timothy Garton Ash is (Süddeutsche Zeitung, július 5–6.). „Minden kísérlet, mely Európát Amerikával szemben definiálja, megosztja, és nem egyesíti Európát. Ezt bizonyítja az iraki válság története.” Az iraki válság története arra bizonyíték, hogy egységesülésének újabb, perdöntő állomása előtt, és függetlenül az iraki válságtól, Európa még mindig mélyen meg van osztva. A cikk írói

elkövetik azt a gyakori hibát, hogy az Egyesült Államok elnökét és kormányát magával az országgal azonosítják. Az ilyen eljárás kézenfekvő ugyan, de nem méltányos. Igaz: a már kiharcolt emberjogi és demokratikus normákat számos területen lefáradó és visszaszívó mai amerikai kormány is tősgyökeres hazai tradíciókra támaszkodhat – például a McCarthy-korszakra. De van más amerikai tradíció is: például az amerikai alkotmányé, amely – elsőként az alkotmányok közül – az állam és az egyház szigorú elválasztásának elvi alapjára helyezkedett. Vagy a New Dealé. Minden országban több fajta tradíció verseng egymással, és a reakciós hagyomány egyik ismerve, hogy mindenütt a nemzet lelkével azonosítja magát. Az igazi demokraták nem azt mondták McCarthyra, hogy „Amerika-ellenes”, a demokrácia ellenségének nevezték őt. McCarthy viszont „Amerika-ellenes” bizottságot szervezett. Bush és Amerika azonosítása ma különösen sok kárt okoz, mert diszkreditálja a nemzetközi jog és az emberi jogok szemszögéből megfogalmazott demokratikus bírálatot.

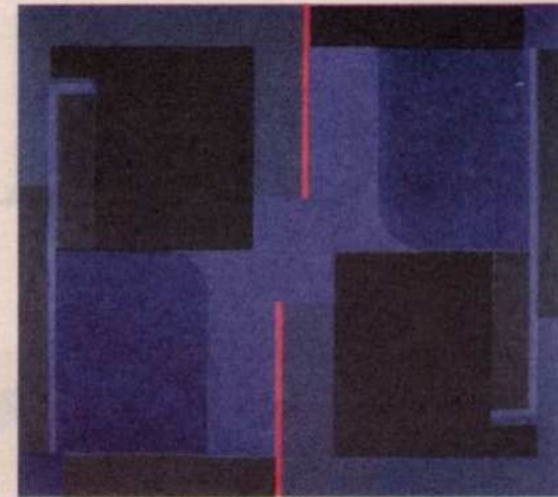
Pedig erről a bírálatról nem mondhatunk le, ha nem akarunk olyan világban élni, amelyben az amerikai elnök szemmel tartva az olajmágnásoknak és saját újraválasztásának az érdekeit, időről időre kijelöli, hogy mely országok alkotják a gonoszság tengelyét. Ez olyan világ volna, amelyben csak egyetlen hatalmi központ képzelhető el, és ezt sem erkölcsi megfontolások, leg-

feljebb az isteni elrendelés tudata irányítaná. Ebben a világban a terrorizmus ellen vívott háború érdekeire hivatkozva felfüggeszhető vagy korlátozható a genfi hadifegyver-konvenciótól kezdve a kínvallatás tilalmáig, a szólásszabadságig és tovább a demokrácia és az emberi jogok számos vívmánya, vagyis éppen az, amit a terroristák fanatizmusától meg akarunk védeni. Ezt a fajta Pax Americanát nehéz elviselni, de pusztán tiltakozással és zsörtölődéssel nem lehet gátat szabni neki. Olyan Európára van szükség, amelyben nem következhetnek be srebrenicai szörnyűségek.

Richard Rorty amerikai filozófus Habermasszal és Derridával egybehangozóan azt vallja, hogy „Az európai demokráciák az Egyesült Államok egyetlen ellensúlya, de ha nem akarnak katonai hatalmat kiépíteni, akkor azt akarják, hogy az Egyesült Államok legyen a rendőr.” (Frankfurter Rundschau, július 1.) Ezzel a nézettel harmonizál Eric J. Hobsbawm történész felfogása is: „Európát szkeptikusabban nézem, mint Habermas. Mégis ez esetben megértem, amit mond. Mert igaz, hogy csak Európa kemény magja emelhetné fel hatékonyan a hangját Amerikával szemben. Másrészt ezzel felidéződik az a veszély, hogy Európa kemény magva elválik a szegélyeitől. Ez semmi esetben sem következhet be, mert elengedhetetlen, hogy Európa olyan tágas maradjon, amennyire ez lehetséges.” Majd hozzáteszi: „Létezik egy európai identitás, amely saját értelmezése

szerint nem azonos az amerikaiával. Az amerikaiakkal szemben európai ez, viszont más európaiakkal szemben az emberek angoloknak vagy németeknek érzik magukat. Az európai azonosságnak az is lerombolhatatlan része, ami a munkásmozgalmából és a kommunizmusból következett. Ehhez elemien hozzátartozik a jóléti állam eszménye. E nélkül az örökség nélkül Európa nem érthető meg. Ebben különbözik az Amerikai Egyesült Államoktól.” (Die Zeit, július 10.)

Rorty és Hobsbawm szavaiban megfogalmazódik Európa esélye: a különbözőségeket fel nem számoló egység és a demokráciát nem fenyegető erő látomása. Európa szegélyén, ahol ezt írom, nem könnyű ráhangolódni a nézeteikben rejlő bizakodásra. Mégis talán érdemes lenne úgy tennünk, mintha ennek a bizakodásnak máris tapintható realitása volna. Mert ez a mi egyetlen esélyünk arra, hogy a nem túl távoli jövőben mi is érvekkel szolgálhassunk a bizakodóknak.

Diagonális asszimetria, 1967. (olaj, fa)

Derrida – Habermas

Jacques Derrida (1930–) francia filozófus irodalomfilozófiai műveivel hívta fel magára a figyelmet. Később politikai témákról, a nacionalizmusról, feminizmusról és a holokausztról is írt.

Jürgen Habermas (1929–) német szociológus, filozófus a frankfurti iskola néven számon tartott csoportból indult Adorno és Marcuse mellett.

Mindkét tudósnak több könyve is megjelent már magyarul.